

En klippefast Bolsjevik

Niels Erik Rosenfeldt: *Stalin. Diktaturets anatomi, Høst & Søn, København 2006.*
419 sider, 399,00 Kr.
ISBN 978-87-638-0166-9

Ånledning af Stalins officielle 50-års fødselsdag, den 21. december 1929, udsendte de sovjetiske aviser særlige udgaver med lovprisninger af partiets, Kominterns og hele arbejderklassens *vozd* (fører). Stalin hyldedes heri som nutidens Lenin, en klippefast bolsjevik, den mest fremragende leninismeteoriker i hele Den Kommunistiske Internationale og selve essensen af Det Sovjetiske Kommunistpartis enorme revolutionære erfaringer. "...I over tredive år har Stalin uselvvisk tjent arbejderklassens sag og viet sig fuldt og helt til sin revolutionære forpligtelse, og aldrig har han i den tid bøjet sit hoved eller rystet på hånden...".

Hermed var personkulten omkring Stalin for alvor begyndt, hvilket faldt sammen med, at der i årene omkring 1930 blev gennemført en såkaldt revolution fra oven i Sovjetunionen. Resultatet blev et despoti, der kun har få paralleller i historien.

Den bog om Stalin og stalinismen, som Niels Erik Rosenfeldt her lægger frem for læseren, er ikke en klassisk biografi, men – som titlen siger det – et forsøg på at bestemme selve Stalin-diktaturets anatomi, på at forklare hvordan inden- og udenrigspolitiske faktorer blev afgørende for, at systemet udviklede sig, som det gjorde, og på at afdække de muligheder, som det fuldt udviklede system gav Stalin for at påtvinge sovjetsamfundet og verdenskommunismen sin vilje.

Niels Erik Rosenfeldt er ansat

som lektor ved Østeuropæisk Afdeling under Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier ved Københavns Universitet, og har i mange år beskæftiget sig med at afdække især de mest hemmelige dele af Stalins magtapparat. Disse forskningsresultater er blevet offentliggjort i en række publikationer, der først og fremmest henvender sig til fagfæller. Udover en lang række artikler i fagtidskrifter drejer det sig ikke mindst om den ældre, internationalt anerkendte *Stalin's Secret Chancellery and the Comintern. Evidence about Organizational Patterns* (København 1991). Senest har Rosenfeldt opsummeret forskningen og egne studier i det Sovjetiske Kommunistpartis Centralkomité's arkiver i Moskva i artiklen *The Importance of the Secret Apparatus of the Soviet Communist Party during the Stalin Era* i N.E. Rosenfeldt mfl. (eds.): *Mechanisms of Power in the Soviet Union* (London/New York 2000).

Den foreliggende fremstilling er tænkt som en mulighed for at formidle forskningen til en bredere læserkreds, og samtidig udvide synsfeltet til alle sider af Stalins system. Bogen er da også klart disponeret med god blanding af kapitler, der hver især beskriver det stalinistiske bureaukratis opbygning og den politiske udvikling i perioden. Formmæssigt har Rosenfeldt imidlertid sat sig mellem to stole. For når han alligevel refererer til "en tidligere sovjetborger, der ser ud til at være yderst velinformeret om det samlede mobiliseringsarbejde", "en skarpsindig svensk historiker" eller hvad "to russiske specialister i den senstalinistiske æra" mener om det ene og det andet, hvorfor står der så ik-

Anmelderredaktion:
Chris Holmsted Larsen
Poul-Henrik Jensen
Svend Rybner
Thomas Wegener Friis

ke – i det mindste i en fodnote – hvad disse udmærkede mennesker hedder? I det hele taget er omtalen af den anvendte dokumentation meget generel og henviser udover litteraturen til en række nyere russiske kildepublikationer – på trods af, at Rosenfeldt selv har været i arkiverne.

Dette ændrer dog ikke ved, at det er en kraftpræstation, at koge et så vældigt stof som Stalins politiske system, Sovjetunionens og den internationale kommunistiske bevægelses historie, samt periodens indenrigspolitiske og udenrigspolitiske forudsætninger ned til en bouillonterning på 400 sider, hvor stoffet ikke desto mindre lægges overskueligt frem for læseren. Bogens altoverskygende styrke er, at Niels Erik Rosenfeldt læser *med* Stalin i et forsøg på at afdække rationalet i de beslutninger, der blev truffet. De forskellige problemstillinger og synspunkter diskuteres med stort overblik i en nøgtern og upolemisk tone, som uden politiske domme får kynismen i den førte politik til at fremstå endnu stærkere.

Som Rosenfeldt fremstiller historien, går der en lige linje fra Lenins hensynsløse brug af vold til de hårdhændede midler, Stalin tog i anvendelse fra sidste halvdel af 1920'erne frem til sin død i 1953. Gennem en centralt dirigeret kamp mod klassefejden skulle vejen gennem proletariats diktatur banes for den nødvendige revolution. Samtidig overbeviste bolsjevikernes sårbare stilling under borgerkrigen dem om, at regimet kun kunne overleve, hvis man krævede total disciplin, militariserede hele samfundslivet og udnyttede alle til rådighed stående midler i opgøret med repræsentanterne for det gamle system og

den gamle overklasse – i sovjetisk jargon kaldet “fortidens folk”. Det gjaldt om at holde ud, indtil revolutionen bredte sig til det øvrige Europa.

Men revolutionen kom ikke, og da Stalin i slutningen af 1920'erne tonede frem som sejrherre i den hårde magtkamp efter Lenins død i 1924, blev vægten lagt på tanken om “socialisme i ét land”, som fik støtte fra de mange partiaktivister, der frygtede at Sovjetstaten ville kaste sig ud i revolutionære eventyr på den internationale arena og en gentagelse af borgerkrigens lidelser.

Stalins muligheder for at sætte sig på den politiske magt befordredes i høj grad af det udstrakte hemmelighedskræmmeri, som var en før-revolutionær tradition, grundlagt mens partiet arbejdede under jorden. Størstedelen af partiets egen kommunikation var således “hemmelig” eller “strengt hemmelig”. De aller mest hemmelige dokumenter bar stemplet “det særlige dossier” og skulle omhyggeligt skjermes fra de sager, der kun var strengt hemmelige. I den daglige forvaltning kom dette til udtryk i et *need to know*-princip, hvor den enkelte embedsmand udelukkende fik dét at vide, der var nødvendigt for at han kunne udføre sin opgave.

Det er Niels Erik Rosenfeldts – omdiskuterede – teori, at nervecentret i det ny sovjetbureaukrati allerede fra omkring 1930 var et hemmeligt kontor – Det Sovjetiske Kommunistpartis “hemmelige afdeling”. Herfra udgik partiledelsens hemmelige direktiver, og hertil rapporterede samtlige institutioner – folkekommisariatene, det hemmelige politi, fagforeningerne, de lokale partiapparater etc. – re-

gelmæssigt om deres eget ansvarsområde. Den hemmelige afdeling fik således en helt central rolle i kommunikationsprocessen og en informationsfiltrerende funktion opad i systemet. Inden for den hemmelige afdelings rammer blev Stalin i det daglige betjent af en række personlige assistenter, der refererede direkte til ham, og derved kom til at fungere som hans “hemmelige kancelli”. Ifølge Rosenfeldt kan kancelliet først konkret spores i kilderne fra 1934, hvor graden af hemmelighed blev øget – men det fremgår desværre ikke, hvilken dokumentation, der er tale om. Angiveligt blev den del af kancelliet, der betjente Stalin personligt, i 1934 skilt ud som en såkaldt *særlig sektor*, ledet af Aleksandr Poskrjobjesjev, som fra slutningen af 1920'erne og frem til Stalins død i begyndelsen af 1953 var Stalins absolutte cheffassistent. En lignende bevægelse mod stadigt mere fortrolige strukturer fandt sted inden for det hemmelige politi.

Denne fremstilling af Stalin og de hemmelige afdelingers særlige betydning er i overensstemmelse med den traditionelle opfattelse af Stalin som Sovjetunionens stærke mand. At en såkaldt revisionistisk skole i 1980'erne og 1990 begyndte at nedtone Stalins og dermed også kancelliets rolle i beslutningsprocessen, diskuterer Rosenfeldt i sine artikler og ikke i denne bog; men det fremgår tydeligt af bogen som helhed, at han er uenig i revisionisternes synspunkt.

Efter den mislykkede kommunistiske opstand i Tyskland i 1923 slog Stalin ind på en pragmatisk tilgang til verdenspolitikken. Som Stalin så det, skulle der en ny storkrig til, før revolutioner og borgerkrige ville feje

henover Europa. Til gengæld var han ikke i tvivl om, at et sådant opgør ville komme før eller senere. Krige var uundgåelige – det lå i selve kapitalismens natur. Det måtte derfor være et hovedmål for Sovjetisk udenrigspolitik at få udskudt krigen, indtil Sovjetunionen gennem en koncentreret indsats havde styrket sin økonomiske og militære stilling. Industrialiseringen og den dermed forbundne oprustning var således en hastesag.

Drastiske indgreb var nødvendige for at holde kursen. Fra begyndelsen af 1930'erne iværksattes tvangskollektiveringerne og kampagnen mod kulakkerne med deportationer og store menneskelige tragedier til følge. De efterfølgende omvæltninger i produktionen og opbygningen af statens hemmelige mobiliseringslagre førte til den gruppevækkende hungersnød, der ramte Sovjetunionen i 1932-34, og som anslås have kostet mellem fem og syv millioner mennesker livet. Men dette var en pris Stalin var parat til at betale. Der var andre hensyn, der vejede tungere end bøndernes velfærd.

En lignende konsekvens sås under de store udrensninger, der kulminerede i 1936-38, som havde til formål at uskadeliggøre sovjetstatens indre fjende – i skikkelse af lokale magtklikker – og at nedbryde disse klinkers sociale basis. NKVD fik i denne forbindelse besked på at frigøre sig for enhver form for "opportunistisk forsonlighed". Niels Erik Rosenfeldt kortlægger i detaljer det bureaukratiske apparat bag udrensningerne – NKVD, GULAG, de særlige domstole og terrorapparatet i Komintern – hvis ofre skal tælles i mange millioner.

Rationalet i udrensningerne,

som er forfatterens synsvinkel på stoffet, er ikke svært at få øje på: Udrensningerne eliminerede Stalins fjender, og konsoliderede dermed hans greb om magten. Det ville imidlertid have øget læserens forståelse af terrorens væsen, også at diskutere, hvordan det overhovedet kunne lade sig gøre, at få så mange mennesker til at medvirke i opgøret med den såkaldt indre fjende. Udnyttede Stalin f.eks. en folkelig kritik af de manglende økonomiske resultater til ovenfra at eliminere lokale ledere, som var blevet for selvstændige, og dermed udgjorde en trussel?

Niels Erik Rosenfeldt nærmer sig spørgsmålet fra en anden vinkel. Man ved ikke, om Stalin i midten af 1930'erne havde en langsigtet strategi, men den 17. partikongres, der blev afholdt i januar-februar 1934 skulle blive en skelsættende begivenhed, som formentlig kom til at påvirke Stalins fremtidige politiske valg. Flere ting tyder på, at der bag kulisserne var utilfredshed med Stalins linje, og sandsynligvis var der også kræfter, som arbejdede for, at Stalin blev afløst på generalsekretærposten af Leningrads partichef, Sergej Kirov. Alt sammen noget, der kunne gøre en mistroisk mand som Stalin urolig.

Selv om ingen kan vide, hvor langt Stalin på dette tidspunkt var parat til at gå, er det en kendsgerning, at en meget stor del af de delegerede på 1934-kongressen var blandt dem, der blev udrenset og likvideret, da Stalins udrensninger kulminerede senere i 1930'erne. Lægger man dertil regionernes modstand mod det krigsforberedende arbejde og de stærke spændinger mellem Leningrad og Moskva, er der ifølge Rosenfeldt meget

der taler for, at Stalin stod bag mordet på Kirov den 1. december 1934 – en begivenhed Stalin i øvrigt brugte som begrundelse for at iværksætte nye udrensninger. Meget forenklet kan udløsningen af den store terror derfor forklares som en reaktion mod en kombineret trussel mod Stalins personlige stilling i partiet på den ene side og mod Moskvas centrale ledelse på den anden.

Den diskuterende udredning af begivenhederne på 17. partikongres og mordet på Kirov er et godt eksempel på Niels Erik Rosenfeldts form, når den er bedst. Som læser kan man se Rosenfeldt i kortene, og det giver i dette tilfælde anledning til en af de indvendinger, man må gøre mod bogen. Rosenfeldt fremhæver nemlig på et tidspunkt, at det hemmelige politis nyudnævnte leder, Genrikh Jagoda, i en efterretningsrapport udarbejdet i sommeren 1934, udtalte sig kritisk om Kirovs personlige ven og medarbejder, Filipp Medved, og anbefalede, at han blev idømt en alvorlig straf for at have sat sikkerheden på spil i en af landets vigtigste og mest sårbare regioner. Men kildeværdien af Jagodas efterretningsrapport om Medved diskuteres nemlig ikke. Generelt må der imidlertid udvises en vis forsigtighed med det hemmelige politis indberetninger, da tjenesten jo netop havde til opgave at indberette tilfælde af uroligheder og modstand mod regimet. I forbindelse med rapporterne fra udlandet skriver Rosenfeldt endda selv, at de rapporter, der kom fra Sovjetunionens samlede efterretningssystem, var væsentlig mere alarmistiske end de indberetninger, der indløb fra diplomaterne. På den baggrund må man spørge sig selv, hvilke

interesser Jagoda eller andre i bureaukratiet kan have haft i forhold til situationen i Leningrad.

En anden indvending må gøres mod Rosenfeldts konsekvente betoning af rationalet i den førte politik. Som nævnt, er dette bogens store kvalitet. Men tog Stalin aldrig fejl? Det siges, at hungerkatastrofen i 1932-34 viste, hvor fatalt Stalin havde fejlet i landbrugspolitikken, og der fortælles om andre fejltagelser; men det diskuteres ikke, hvilke muligheder Stalin og systemet ellers måtte have haft. I stedet fastholdes hensynet til det militære beredskab som den røde tråd i Stalins politik.

Niels Erik Rosenfeldts fokus er således Stalin og Sovjetunionens historie; men det er klart at udviklingen i dette vældige land også forplantede sig omverdenen og ud i den kommunistiske verdensbevægelse. Rosenfeldt viser bogen igennem, at Stalin anså en krig mod verdenskapitalismen som uundgåelig, og at man i Moskva lagde vægt på, at stadig flere kommunistpartier måtte forberede illegal status og gå under jorden, når krigen kom. Set med danske briller afliver denne utvetydige linje enhver tvivl om DKP's rolle under den tyske besættelse af Danmark – parolen fra sommeren 1940, at “det vil komme til en national befrielseskamp” er således i fuld overensstemmelse med Stalins politik. Det er nu ikke et tema, Rosenfeldt selv tager op.

Niels Erik Rosenfeldt har derimod en kommentar til DIIS-udredningen om Danmark under Den Kolde Krig. Ifølge Rosenfeldt regnede Stalin også efter Anden Verdenskrig med at det ville komme til en storkrig. På den baggrund er det naivt som DIIS at karakterisere Stalins

udenrigspolitik som pragmatisk og forsigtig, mens han på de indenrigspolitiske linjer optrådte ekstremt hensynsløst. Er en sådan opdeling i Jekyll og Hyde vejen til at forstå, hvad der skete?, spørger Rosenfeldt retorisk. Er det retvisende at betegne den ekspansionspolitik, som Stalin ubestrideligt lagde navn til i Østeuropa, med ordet “varsom”? Og kan det virkelig passe – som antydet i den danske udredning – at der er noget nær konsensus i den internationale forskning om at betragte Stalin som en mand, der trippede rundt med den største forsigtighed på den internationale scene? Det mener Niels Erik Rosenfeldt ikke. Selv om Stalin ikke var nogen ubesindig chancerytter, så var han bestemt heller ikke nogen forsigtig aktør. Tværtimod vidnede den ekstremt grove kampagne mod jøderne, der blandt andet kom til udtryk i den såkaldte Lægeaffære i begyndelsen af 1953, og kaskaderne af skældsord, som Stalin samtidig rettede mod regeringerne i USA og Storbritannien om en fast vilje til at give konfrontationspolitikken over for Vesten endnu en omdrejning, til at gennemføre nye udrensninger hjemme og til at forberede sovjetbefolkningen på et generalopgør med den allestedsnærværende fjende. Rosenfeldt ser ligefrem dette som forspillet til et wagnersk Ragnarok – *Götterdämmerung*. Stalins død kl. halv ti om aftenen den 5. marts 1953 var derfor en skæbnestund. Måske i endnu højere grad, end de fleste hidtil har gjort sig klart.

Stalin forblev således tro mod sin egen politik gennem et langt liv. For at nå sine mål udnyttede han regimets strukturer og de givne omstændigheder til det yderste. Niels Erik Rosenfeldt

har afdækket denne diktaturets anatomi i en bog, man bliver klogere af at læse. Han siger selv, at der er meget, vi – trods den øgede arkivadgang – endnu ikke ved, og noget vi aldrig får at vide. Men, som Stalin skrev det i *Proletarskaja Revolutsija* (Nr. 6 (113), 1931) i sit berømte udfald mod den fri forskning: “...Hvad er der egentlig at diskutere her? [...] Hvem andre end haabløse Bureaukrater kan forlade sig paa Papirer alene? Hvem andre end Arkivrotter forstaar ikke, at Partier og deres Førere frem for alt maa prøves paa Grundlag af deres *Handlinger* og ikke bare paa Grundlag af deres Deklarationer?...”. Man må glæde sig over arkivrotter som Niels Erik Rosenfeldt, der med dette værk stiller Stalins ord og handlinger til skue.

Svend Rybner

Indendørsarkitekterne og den socialdemokratiske syge

Hans Mortensen: De fantastiske fire Gyldendal 2005, 299 kr., 304 sider. ISBN 87-02-03696-7.

Jakob Buksti: Ånden fra FINDERUP. Aschehoug 2005, 249 kr., 203 sider. ISBN 87-11-30005-1.

Poul Nyrup Rasmussen: Vokseværk. Erindringer 1963-93, Lindhardt & Ringhof 2005, 299 kr., 437 sider.

ISBN 87-595-2484-7

Det var den farverige politiker for Fremskridtspartiet Kristen Poulsgaard, der i sin tid udtalte, at Danmark var for lille et sprogområde til ballet. Det var det ikke blot den umiddelbare logik, der haltede. Den stolte danske ballettradition helt tilbage til August Bournonville viste

samtidig med al tydelighed, at Kresten Poulsgaard mere udtalte sig om sine egne politiske fremtidsønsker end om virkeligheden.

Denne anmelder vover den samme risiko for mere at udstille egne ønsker end den faktiske virkelighed, når det påstås, at det danske sprogområde er for lille til ret mange af de grundige, forskningsbaserede politiske biografier, som vi kender fra bl.a. England og USA. I det engelske sprogområde, ikke mindst i USA og England, er tradition for at udgive politiske biografier baseret på ofte mange års grundig forskning og undersøgelse. I Danmark er der gennem de senere år med stor succes blevet udgivet ganske mange politiske biografier og portrætbøger, der i det væsentlige bygger på en række interview med en portrætteret politiker og dennes nærmeste kolleger, politiske modstandere, venner, mv. Flere af bøgerne er snarere politiske portrætbøger end egentlige biografier.

Forklaringen på denne forskel synes at være en særlig blanding af tradition og forlagsøkonomi, hvor det sidste i høj grad har noget med sprogområde og oplagstal at gøre. Man kan også sige det med Kresten Poulsgaards logik. Modsat ballet har Danmark kun haft ringe tradition for grundige historiske politikerbiografier. Danske historikere har kun vist beskedent interesse for den biografiske genre, og de har næsten uden undtagelse holdt sig fra nulevende politikere. Samtidig er det danske marked for salg af biografier over danske politikere så beskedent, at forlagene viger tilbage for at investere i store langsigtede projekter. De vælger hellere den hurtige journalistiske research af en ak-

tuel politikers liv og levned, som samtidig kan times til salg og indpakning, når julegaveindkøbene for en kort periode sætter bogsalget i vejret.

Det har vist sig, at de nye politiske biografier ofte kan sælges i oplag på både 10, 20 og 30 gange så mange eksemplarer som tidligere tiders politiske debattbøger. Over en årrække har den journalistiske politikerbiografi nærmest udviklet sig en særlig genre, der har sine egne særlige krav til succes. Drama og afsløringer har vist sig som det miks, der kan give bøgerne den rette foromtale i medierne og dermed de rette salgstal ind under jul.

Der er tilsyneladende en række træk i samfundsudviklingen, der har været med til at fremme dette marked for de politiske journalisters biografier og portrætbøger. Vi lever i en tid, hvor de politiske ideer og ideologier er trængt i baggrunden af Murens fald. De politiske partier stimulerer mere og mere sammen på midten, og politik hænges i stadig højere grad op på personer. Alt dette har tilsammen øget interessen for personen bag det politiske spil.

Bølgen af dramatiske og afslørende politiske biografier startede med de dengang unge og relativt ukendte journalister Michael Kristiansen, Michael Ulve-man og Thomas Larsen, der med udgivelsen af "Poul Schlüter – en biografi" i 1992 afdækkede nye og ikke altid lige pæne sider af den daværende konservative statsminister Poul Schlüters liv. Siden er en lang liste af mere eller mindre grundige politiske biografier og portrætbøger af nulevende politikere landet på boghandlernes hylder.

Da Weekend Avis journalisten

Hans Mortensen i efteråret 2005 udgav sin politiske biografi "*De fantastiske fire*" om Svend Auken, Ritt Bjerregaard, Poul Nyrup Rasmussen og Mogens Lyketoft tilføjede han endnu en bog til denne bølge. Eller gjorde han? Med bogen fik vi nemlig ikke blot endnu en politisk portrætbog med drama og afsløringer. Hans Mortensens bog er nemlig relativt atypisk for denne nye type politisk biografi. På mange måder nærmer bogen sig de dyder, som præger bl.a. den engelske og amerikanske tradition for politiske biografier. Bogen, der er skrevet i et direkte samarbejde med alle fire hovedpersoner, er båret af en grundig research, og den forsøger med stort held at koble skildringen af de fire personer med en belysning af de knap 35 års politiske historie, som de fire har været en afgørende dele af.

Bogen er på én gang politisk biografi, politisk historie og ikke mindst en på flere måder ny udlægning af de på én gang politiske og personbårne modsætninger og fløjkampe, der har præget Socialdemokraterne i snart flere årtier. I den ene ende udelader Hans Mortensens bog bevidst det helt private. Det er kun nævnt, når det åbenlyst spiller en rolle for det politiske standpunkt og det politiske drama. Som f.eks. skildringen af, at det ikke alene var Niels Helveg Petersen, der tilskyndte Poul Nyrup Rasmussen til formandsopgøret med Svend Auken, men også Lone Dybkjær, der med pondus såede tvivl om Svend Aukens evner som leder, alt imens hun i hemmelighed var blevet kæreste med Poul Nyrup Rasmussen. Hans Mortensen citerer i bogen socialdemokratiske kilder for at mene, at forholdet mellem Nyrup og

Dybkjær havde rødder helt tilbage til Lykketofts og Hildens bryllup i 1987, og at det således er en realitet, da Lone Dybkjær ved valget i 1988 og senere i foråret 1991 bidrager aktivt til et karaktermord på Svend Auken.

Spændingsfeltet i Hans Mortensens bog kan måske bedst beskrives ved, at den forsøger at finde balancepunktet mellem på den ene side ikke at reducere de politiske begivenheder til et spørgsmål om personlig ambitioner og relationer og på den anden side at blotlægge, hvorledes de fire politikere og deres personlige relationer med hinanden og andre i skiftende koalitioner alligevel har haft enorm betydning for både udviklingen i Socialdemokratiet og for en lang række politiske beslutninger. Tilsyneladende med stor støtte fra tidligere fremstillinger som Bo Lidegaard J.O. Krag-biografi tegner Hans Mortensen et billede af, hvordan fløjkampene i Socialdemokratiet på én gang havde dybe historiske rødder tilbage til det, der kunne kaldes en J.O. Krag-fløj og en H.C. Hansen-fløj, og samtidig i den grad var præget af både samtidens skiftende dagsordener og de involverede personer.

Hans Mortensen fremstiller Svend Auken som manden, der forbliver tilhænger af en mere traditionel socialdemokratisk velfærdslinje, mens de tre andre på hver deres måde og i skiftende alliancer i højere grad afprøver nye veje for det gamle arbejderparti. Svend Auken fremstår som den, der er mest præget af tradition, socialisme, humanisme og kulturradikalisme, mens Ritt Bjerregaard måske nok er den mest personligt selvretfærdige, men også den der i en bredere politisk sammenhæng

insisterer mest på socialdemokratisk selvkritik ved at sætte fokus på de nye problemer, som den socialdemokratiske prægede velfærdsstat har skabt inden for områder som uddannelse, miljø og socialpolitik.

Bogen skildrer samtidig, hvordan ingen af de fire og ingen af fløjene entydigt har haft magten i Socialdemokratiet gennem de seneste godt 20 år. Dermed bidrager bogen også til at beskrive partiet som et parti, der hverken alene kan beskrives som et traditionelt socialdemokratisk velfærdsparti eller et nyt og anderledes parti. Dette synes ifølge bogen også at være en af forklaringerne på, at ingen af de fire har kunnet regere Socialdemokratiet alene, men tværtimod har tabt, når de som både Poul Nyrup Rasmussen og Svend Auken forsøgte på det.

En af de nye ting i Hans Mortensens bog var afsløringen af, at Poul Nyrup Rasmussen var stærkt betænkelig, ja nærmest imod SR-regeringens 2010-plan for dansk økonomi. Nyrup var ifølge bogen bange for, at 2010-planens meget stramme økonomiske politik ville blive en politisk spændetrøje for Socialdemokratiet. Hvis Socialdemokratiet sammen med de radikale blev bundet op på 2010-planen, ville blive mere end svært for Socialdemokratiet at svare på det, som Nyrup anså for en stor udfordring, nemlig at skabe bedre kvalitet i den offentlige velfærd. Denne historie er på flere måder interessant. På den ene side nuancerer den det billede af Poul Nyrup Rasmussen som repræsentant for den økonomisk ansvarlige "produktionsfløj" i Socialdemokratiet over for Svend Auken mere idealistisk visionære "fordelingsfløj", som bl.a.

Poul Nyrup Rasmussen selv lægger op til i sine erindringer, jf. nedenfor. På den anden side kan historien ses som Nyrups nærmest profetiske indsigt i fremtiden. Både i det, der på mange måder blev hans eget Waterloo, nemlig valgnederlaget i 2001, hvor Socialdemokratiet var så hæmmet af bindingen til Marianne Jelved og den stramme 2010-plan, at partiet havde mere end svært ved at tilbyde vælgerne konkrete velfærdslofter. Og i det, der synes at blive opspillet til folketingsvalget i 2007 eller 2008, hvor det blot er Fogh-regeringen og ikke Nyrup selv, der besvæ med at skabe bedre velfærd inden for rammerne af skattestop, udgiftsloft og 2010-målene.

Umiddelbart efter Hans Mortensens bog udgav en af Svend Aukens politiske allierede, den tidligere trafikminister Jacob Buksti, en bog, der med titlen "*Ånden fra FINDERUP*", helt bevidst associerer formandsopgøret med det brutale mord på kong Erik Klipping i FINDERUP Lade en novembernat i 1286.

Jacob Buksti er i den forbindelse ikke hvem som helst. Buksti var både før og under formandsopgøret personlig ven, rådgiver og kampagneleder for Svend Auken, hvilket da skinner igennem i bogen trods ambitionen om en nøgtern analyse. Men det giver samtidig bogen værdi som historisk kilde skrevet af en person, der selv deltog aktivt i alle partiets afgørende møder under formandsopgøret. Ikke mindst fordi bogen er skrevet på grundlag af et aldrig udgivet manuskript fra 1993, mens Jacob Buksti endnu var tæt på begivenhederne i 1992. Bogen er da også fyldt med noter, der bl.a. hen-

viser til Bukstis egne notater som Aukens rådgiver.

Jacob Buksti forsøger med egne ord at give "en nøgtern politisk-historisk analyse og vurdering af, hvad det var for mekanismer, der førte til formandsopgøret i 1992, og hvad det var, der skete i Socialdemokratiet og med Socialdemokratiet i denne hektiske periode." Buksti tese er, at formandsopgøret må forklares ud fra et sammenfald af forskellige forhold. Kampene mellem gamle fløje i partiet antog nye former, fordi Socialdemokratiet befandt sig så længe i opposition. "Den socialdemokratiske syge", som Buksti kalder det, kom i udbrud. Mange socialdemokrater blev stadigt mere utålmodige efter igen at komme i regering. I bogen skriver Jacob Buksti indgående denne utålmodighed: "Ikke mindst hos de politisk mest ambitiøse, der brænder efter at få ministerposter, eller hos de dele af bevægelsen, der lever af politiske aftaler med den til enhver tid siddende regering, især LO og en stor del af det kommunale bagland."

Ifølge Buksti blev bolden til formandsopgøret i symbolsk forstand givet op, da Svend Auken trods et kanonvalg ikke formåede at vinde regeringsmagten ved valget i 1990. Dernæst betød Tamil-sagen, at der måske var udsigt til Schlüters snarlige fald uden en socialdemokratisk statsminister. I dette politiske klima bredte der sig ifølge Buksti en personkampagne vendt mod Svend Auken, som fik kraftigt medspil i medier, der gik langt udover blot at referere og analysere Aukens formandskab.

Om det har spillet nogen rolle for bogens tese, at Helle Thorning-Schmidt 13 år senere vandt den næste kamp om at være so-

cialdemokratisk statsministerkandidat med de berømte ord: "Jeg kan slå Fogh!" med støtte fra netop de samme dele af partiet, som Buksti anklager for at være værst ramt af "den socialdemokratiske syge" i 1990-92, skal jeg lade være usagt. Men tankevækkende er det..

I bogen gør Jacob Buksti rede for, at formandsopgøret ikke blot var et personopgør, men nok så meget et opgør mellem to forskellige politiske strømninger, der har præget Socialdemokrater næsten altid, nemlig mellem Nyrups realpolitiske og pragmatisk strømning, der trækker tråde tilbage til bl.a. H. C. Hansen, Viggo Kampmann, Per Hækkerup og Svend Jakobsen og Aukens mere politisk-ideologiske strømning, der har aner hos bl.a. Jens Otto Krag og Anker Jørgensen.

I bogen bruger Jacob Buksti bl.a. sin in side viden til grundigt at beskrive det efterhånden legendariske møde i Socialdemokratiets forretningsudvalg den 13. marts 1992, hvor Auken-fløjen på forhånd havde besluttet at afkræve Poul Nyrup Rasmussen et klart svar på, om han stillede op mod Auken eller ej. Buksti fortæller bl. a., at Svend Auken selv forsøger at ringe til Poul Nyrup Rasmussen, da bliver informeret om disse planer. Han træffer ikke Nyrup, men orienterer i stedet Mogens Lykketoft, og ad den vej sikres det følge Buksti, at Poul Nyrup Rasmussen har forberedt sig på spørgsmålet og klar til at svare uden om på mødet.

I den tilsvarende beskrivelse af det samme forløb hos Hans Mortensen hedder det, at "en" af Auken-folkene havde fortalt Mogens Lykketoft, at Nyrup vil få spørgsmålet. Denne person

er således ifølge Jacob Buksti Auken selv!

På Nyrup-fløjen har Poul Nyrup Rasmussen selv givet sin version af formandsopgøret. Det sker i erindringsbogen "*Vokseværk – Erindringer 1963-93*", der ligeledes udkom i 2005. Her skildrer Poul Nyrup Rasmussen først og fremmest opgøret med Svend Auken som en politisk nødvendighed. I Nyrups optik var formandsopgøret et resultat af de forskellige grundpositioner, der havde været i Socialdemokratiet længe inden 1992. Nyrup trækker sine egne linjer tilbage til den kamp mod 'den økonomiske afgrund', som Svend Jakobsen og Knud Heinesen kæmpede for under Anker Jørgensen. Man ser det for sig: Socialdemokratiet har altid rummet både en "økonomisk ansvarlig produktionsfløj" og en "økonomisk mindre ansvarlig fordelingsfløj", som så i 1992 blev personificeret af Nyrup og Auken.

For Poul Nyrup Rasmussen var formandsopgøret i 1992 ikke begyndelsen på partiets fløjkamp, men en politisk nødvendig videreførelse af gamle politiske fløjkampe. Ifølge Nyrup kunne Socialdemokratiet kun erobre regeringsmagten, hvis partiet gjorde op med Aukens politik. Hvis Socialdemokratiet skulle erobre magten, krævede det opbakning fra de radikale og CD, og den fik Socialdemokratiet ikke uden et opgør med Auken som person og med en politik, der lagde langt større vægt økonomisk ansvarlighed. Kongemord og ånden fra Finderup Lade, som Jacob Buksti mere end antyder? Nej, blot simpel politisk nødvendig set med Poul Nyrup Rasmussens øjne.

På det mere personlige plan er det bemærkelsesværdigt, at Poul Nyrup Rasmussen tilskriver Mogens Lykketoft den afgørende del af ansvaret for, at han valgte at stille op mod Svend Auken. Men man kan med udgangspunkt i bl.a. Hans Mortensens bog spørge, om det nu var Lykketoft eller snarere Nyrup selv, der fortjente æren/skammen. Det var trods alt Nyrup selv, der indledte samtaler med både Marianne Jelved og Niels Helveg Petersen i efteråret 1991 om behovet for en anden socialdemokratisk statsministerkandidat end Auken. Her henviser Hans Mortensen bl.a. til Thomas Larsens og Michael Kristiansens bog "*Mennesket og Magten*" om Niels Helveg Petersen fra 1996, hvoraf det fremgår, at Nyrup i starten af september 1991 spiste frokost med Helveg på restaurant Ida Davidsen. Her forhørte Nyrup sig om Helvegs syn på et muligt internt socialdemokratisk opgør med Auken, og den tanke bakkede Niels Helveg Petersen så op. Så mon ikke Nyrups egen beskrivelse siger mere om en mand, der er personlig beklemmt ved rollen som 'kongemorder', end det siger om det faktiske forløb.

Det passer i hvert fald udmærket med det øvrige billede, Nyrup tegner af sig selv i bogen. Nyrup har efter bogen at dømme et billede af sig selv som en person, der – i modsætning til den flamboyante overklassedreng Svend Auken – rummer en æresocialdemokratisk udviklingshistorie. Det er den fattige Esbjergdreng, der drager til København på sin NSU Max, får ansættelse i fagbevægelsen, gør et godt job og over tid bliver både folketingsmand, partiformand og statsminister.

Men desværre formår "Vokseværk" ikke rigtigt at holde fast i denne personlige udviklingshistorie. I stedet fremstår rent fortællermæssigt som en underlig blanding. Det ene øjeblik fortæller Nyrup med direkte citater om sine oplevelser. Det næste øjeblik er erindringerne nærmest en beskrivende fortælling, hvori Nyrup indskriver sine egne politiske standpunkter – ikke sjældent blandet op med nutidens efterrationaliseringer over fortidens begivenheder. Denne blanding giver bogen en noget svingende karakter og en ikke altid lige vellykket blanding af lidt vitaminfattige og blufærdige erindringer, ghostwriting af David Trads og politisk efterrationalisering.

Mens Poul Nyrup Rasmussens erindringer bærer præg af selvretfærdig efterrationalisering, præges Jacob Bukstis bog af nederlagets bitterhed. Han slutter sin bog med en generaliserende beskrivelse af den evigt nærværende ubalance mellem de idealistiske og de pragmatiske strømninger i Socialdemokratiet. Den socialdemokratiske selvforståelse er at lave verden om ved at erobre de magtpositioner, der gør det muligt at gennemføre politiske reformer. Men netop her lurer risikoen for "den socialdemokratiske syge": "Problemet er imidlertid ofte, at når man gennem en lang og sej kamp har kæmpet sig frem til disse magtpositioner, så har man glemt holdningerne. Det fælles socialdemokratiske grundlag er væk. Det er positionen, der tæller. Men når det alene er positionen, der tæller, kalder det også på de personlige ambitioner og det personlige magtstræb. Det er det, der er dødbringende for den so-

cialdemokratiske bevægelse." (s. 173)

Spørgsmålet er, om ikke Bukstis midt i al bitterheden her har fat i et afgørende træk ved den moderne socialdemokratiske bevægelse. Er det ikke netop i denne balance mellem politisk-ideologisk idealisme og realpolitisk pragmatisme i et parti, for hvem statsministerposten og ministerbilerne indtil Schlüters regeringsperiode højst var nogen, man kunne miste for en kort periode.

Netop disse afgørende træk og balancer i den socialdemokratiske bevægelse er mere end noget andet sted blevet personificeret gennem de fantastiske fire, Svend, Ritt, Mogens og Poul. De fire har om nogen været personerne bag de seneste mange års socialdemokratiske forsøg på at forene politisk-ideologisk vision med realpolitisk pragmatisme. Det har været det, som Svend Auken på et tidspunkt med vanlig sproglig sans udnævnte Mogens Lykketoft til omkring formandsopgøret: Socialdemokratiets 'indendørsarkitekter'.

Efter at have læst disse bøger om bl.a. formandsopgøret i Socialdemokratiet i 1992 mindes jeg et billede i den officielle socialdemokratiske historieskrivning i bogen "Udfordring og omstilling". Billedet, der ledsager de kun to siders tekst om formandsopgøret, stammer fra Socialdemokratiets kongres den 11. april 1992. Det forestiller Poul Nyrup Rasmussen, der som den sejrende hæver en stor blomsterbuket, mens Svend Auken må mande sig op for at klappe ad partikongressens valg. Billedet er forsynet med en kort tekst: "Kampen efterlod sig spor, men førte ikke til dannelse af personcentrerede politiske fløje i partiet."

Den historie skulle partiet måske skrive om ved lejlighed. Både i praksis og i et nyt festskrift.

Bent Gravesen

Økonomi og Samfund

Peter Nielsen (red.): Økonomi og Samfund, 2007, forlaget Frydenlund, 261 sider, pris 249 kr. ISBN: 87-7887-392-4.

Årbogen *Økonomi og Samfund* vil en bred og kritisk forståelse af økonomi. Redaktørens programerklæring lyder, at man bør have en helhedsorienteret, åben og kontekstuel tilgang til økonomiske spørgsmål. Helhedsorienteret vinkel indebærer, at økonomiske fænomener skal forstås ud fra både økonomiske og ikke-økonomiske forhold som sociale og politiske magtrelationer. Parolen om en åben og kontekstuel tilgang udtrykker ønsket om at analysere et økonomisk fænomens både positive og negative effekter i dets konkrete historiske sammenhæng.

Ved at belyse det samme økonomisk fænomen ud fra forskellige perspektiver og metoder er det redaktørens håb at styrke den kritiske forskning og stimulere modkulturer som Copenhagen Consensus konference, Den Alternative Velfærdskommission og World Social Forum.

Økonomi og samfund kan ses som et forsøg på at gøre op med den nærmest enerådende tendens inden for økonomi, hvor markedsorienterede analysemodeller i form af den neo-klassiske lære, ny-keynesianismen, monetarismen og nyschumpeterianismen alle har en vældig tro på marke-

det og dets evne til at etablere ligevægt – i alle tilfælde på langt sigt. Disse strømninger, der har grebet om sig siden 1980, er for de to først nævnte retningers vedkommende blevet tilført en matematisk klædedragt, der forlener modellerne og deres præmisser – herunder troen på den autonome og selvreferentielle forbruger – med et ophøjet og eviggyldigt skær.

Økonomi og samfund falder på et særdeles tørt sted. Den bog skal simpelthen købes af enhver, der har fornemmet, at der er lavt til loftet på de fleste økonomiske institutter og i den offentlige økonomiske debat. Her har man pokers svært ved at stave til samfund og magtrelationer.

Geografisk og temamæssigt rækker årbogens artikler vidt. Der er artikler, som på den store scene behandler kapitalismens planøkonomi på verdensplan, oprøret mod nyliberalismen i Latinamerika og de sociale foras modmagt til de globale markeds kræfter. Artiklen EU og de transnationale selskaber danner brohoved til danske problemstillinger. Her stilles skarpt på ulighed, byudvikling og transport, nye udbytningsformer inden for arbejdslivet og afmontering af universitetsdemokratiet til fordel for markedskonforme styringsmekanismer. Disse studier afsluttes med en stribe af tabeller, der dels fortæller om omkostningerne ved kapitalismens blinde vækst, dels sporer læseren ind på verdens magtkoncentrationer.

Årbogen har adresse til Arbejderhistories læsere i rollen som aktive og kritiske samfundsborgere, men også til alle dem, der vil udforske arbejderbevægelsens nyeste historie med udgangspunkt i arbejdsliv og i relation til samfundets sociale og

økonomiske magthierarkier.

Anmelderen kan kun håbe, at årbogens redaktør vil formå at fastholder balancegangen mellem kontante, empiriske studier og refleksioner over alternative tilgange til forståelse af økonomi, magt og samfund. På begge felter forestår et stort og omfattende arbejde.

Søren Kolstrup

Arbejderhistorie

Arbejderhistorie. Årbok for Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek 2006. Forlaget Aktuell AS 2006. 188 sider. kroner. ISBN 82-92611-04-5.

Norsk arbejderhistorie og politisk historie danner atter rammen for sidste års årbog fra det norske Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek.

Åsmund Svendsen analyserer i artiklen "I rustne spor mot en ny dag?" afindustrialiseringen i Østfold og på Østlandet efter 1960. I norsk sammenhæng er Østlandet et spændende område i denne forbindelse, da Østlandet, det gamle industriområde, i midten af 1960'erne oplevede en særlig stor nedgang i antallet af industriarbejdspladser. Svendsen gør op med den traditionelle opfattelse af, at det er strukturelle forhold, der forklarer afindustrialisering. I sådan en tolkning er afindustrialisering et naturligt resultat af kontinuerlige organisationsmæssige og teknologiske nyvindinger. Indføringen af ny teknologi vil gradvist medføre en reduktion i antallet af industriarbejdere. Ifølge Svendsen har en sådan tolkning sine begrænsninger. Den overser, at afindustrialiseringen er et resultat af hurtig gennemførte nedskæringer i produktion og nedlæggelser

af enkeltanlæg eller hele brancher, samt det faktum, at teknologiske omlægninger ofte sker gennem brutale kriser. Afindustrialisering skal derfor ses som et resultat af store og kontroversielle beslutninger.

De to efterfølgende artikler, Bjørg Evjens artikel om nedlæggelse og omstilling i byen Sulitjelma og Forde Weiums "Fru Luna Lumander og nedleggelsen av Luma fabrikker i 1972", tager ligeledes udgangspunkt i afindustrialiseringsfænomenet som Norge ligesom andre dele af Europa og USA gennemgik fra midt-1960'erne.

I Dag Ingemar Børresens artikel "Hvalfangere på alle hav..." sættes fokus på hvalfangernes arbejdskonflikter, organisering og "blacklisting" i starten af det 20. århundrede.

De øvrige artikler beskæftiger sig overvejende med politisk historie. Einar Niemi observerer i sit bidrag om politikeren Isak Saba en kobling mellem det almenpolitiske og samepolitiske felt, der ikke før er beskrevet. Saba blev i 1906, som den første samer, valgt ind i Stortinget for Arbeiderpartiet. Saba var ikke bare den første samer i Stortinget, men også én af de to første socialister i Stortinget valgt fra Finnmark og i gruppen af arbejderbevægelsens pionerer. Udover at artiklen giver et dybtgående indblik i Saba og hans politiske liv, føres læser også igennem den norske arbejderbevægelses gennembrud i 1903.

I et udenrigspolitisk perspektiv er Vebjørn Elvebakks "De tredje land" og Randi Aas' "Bedstemødre på Stortingsplass" særligt interessante. Vebjørn Elvebakk slår i sit bidrag et særdeles spændende emne an: Norsk udenrigspolitik og den

tredje verden i første halvdel af den kolde krig. Udgangspunktet for artiklen er den norske politiker Finn Moes tanker om den tredje verden i den 20-årige periode, han sad i Stortinget for Arbeiderpartiet (Ap). Moe argumenterede, på linje med store dele af sit parti, for norsk bistand til de tredje verdens lande og for opløsningen af kolonirigerne. Det der, i følge Elvebakk, gør Moe særlig interessant er, at han i højere grad end for eksempel Halvard Lange betoner udviklingsbistandens vigtighed for norsk og vestlige politiske dimensioner. Moe opfattede udviklingsbistand som et sikkerhedspolitisk instrument, hvorfor det vigtigste motiv med udviklingshjælpen var at "vinde" bistandsmodtagerne over på den vestlige side. Udover dette motiv anførte Moe også humanitære hensyn og påpegede, at med Østen på sin side, ville være en økonomisk fordel for Europa i det, Østen dermed ville være marked for europæisk industri.

Bogen afsluttes med Randi Aas' artikel, der som sagt også har et samtidshistorisk perspektiv. Aas skriver i sin artikel om, hvordan en gruppe kvinder i alderen 74-90 år på baggrund af den øgede frygt for atomkrig i 1983 gik sammen og demonstrerede mod atomkrig. Helt op til 2003 mødtes bedstemødrene for at uddele løbesedler og gå fredsmarcher. De ønskede at få skabt fred ved at få fjernet årsagerne til direkte vold. Deres fokus har i perioden op til 2002 ændret sig. Nu er det i stedet fjernelse af årsagerne til indirekte vold, der er en forudsætning for fred. Dermed er fokus nu på menneskerettigheder, retfærdig fordeling i verden samt miljøet, hvilket er en kendt tendens, man også ser i

andre lande efter den kolde krigs afslutning. Det er en spændende artikel om, hvordan bedstemødrene i en periode på 20 år formåede at holde gang i deres lille uformelle gruppe, der var dannet på baggrund af bekendskaber og venskaber.

Mette Fentz
stud.mag., SDU

Køn og arbejde i Danmark

Anne Trine Larsen: *En slags mandinder. En analyse af køn og arbejde i Danmark 1950-1989, SFAHs skriftserie nr. 44, ill., 2006, 247 s., 200 kr., ISBN 87-87739-67-4*

I takt med den drastiske stigning i danske kvinders erhvervsfrekvens i efterkrigsårtierne fandt en tilsvarende drastisk udvikling i italesættelsen af køn og arbejde sted, og det er dette aspekt af historien om kvinders indtog på arbejdsmarkedet, *En slags mandinder* omhandler.

Bogen er inddelt i 3 perioder: 1) "Forsørger eller Moder 1950-60", hvor det opdelte kønsrollemønster med den hjemmegående husmor og den udearbejdende mand var normen; 2) "Menneske 1961-72", hvor kvinder i stigende grad blev deltidsarbejdende husmødre samtidig med, at nedsat arbejdstid gav mænd mere fritid, hvorved en opblødning af kønsrollerne tog sin begyndelse og endelig 3) "Arbejde og familie 1973-89", hvor kvinders ret til arbejde ikke længere stod til diskussion, og fuldtidsarbejde blev et fælles grundvilkår for begge køn.

Undersøgelsen finder sted på baggrund af et rigt kildemateria-

le som primært er indsamlet fra de store kvindeorganisationer: Danske Kvinders Nationalråd, Dansk Kvindesamfund, De Danske Husmoderforeninger og Kvindeligt Arbejderforbund. Men også materiale fra dagspressen, årbøger og politiske betænkninger er medtaget og fungerer som en kontekstuel perspektivering til kvindeorganisationernes tilkendegivelser. Det giver et bredt og nuanceret kildegrundlag, og analysen er gennemgående veludfoldet, tænksom og diskuterende. Min eneste anke er opbygningens parallelstruktur, hvor de enkelte organisationers og dagpressens holdninger til hvert enkelt tema gennemgås én efter én. Det indebærer en hel del gentagelser, da synspunkterne og argumenterne ofte går igen. Det er desuden en udfordring for læserens trang til kronologisk fremadlæsning, at man flere gange bliver ført tilbage gennem samme periode for at få facetterne fra hver enkelt tekstkorpus med inden perioden kan afrundes. Det er naturligvis udtryk for forskerens grundighed og systematik og som sådan både prisværdigt og nødvendigt. Men i bogudgaven kunne forfatteren med fordel have samlet kildernes udsagn mere, hvor de ikke står i direkte opposition til hinanden.

Forfatterens gennemgående metodiske greb er at skelne mellem 'kvinder' og 'mænd' som biologisk determinerede konkrete individer og 'mandligt' og 'kvindeligt' som socialt determinerede felter for udøvelse af en bestemt adfærd, herunder adfærd på arbejdsmarkedet, valg af uddannelse og profession. Herved sættes der fokus på begrebernes historiske udvikling, idet den oprindelige koalition mellem

'mænd' og 'mandligt' og 'kvinder' og 'kvindeligt' i løbet af perioden gradvist brydes op. Dette opbrud illustreres meget godt af bogens titel, der stammer fra et debatindlæg fra 1964. Citatet lyder: "Mange mener "at vi skal forsage vort naturlige livsmønstre som kvinder og blive en slags mandinder.""(s.116). Ifølge denne opfattelse er udearbejde så entydigt mandlig en aktivitet, at den er direkte uforenelig med det at være kvinde og en helt ny term, en femininiseret af mandskønnet, må opfindes til at beskrive udearbejdende kvinder. I løbet af perioden tilegner kvinderne sig imidlertid den oprindeligt 'mandlige' arbejdsform og gør den til deres egen uden derved at miste deres kvindelige kønsidentitet. Den modsatte bevægelse kan også – dog i noget mindre omfang – registreres mod periodens slutning, hvor mænd i stigende grad hverves til 'kvindelige' omsorgs- og plejefag. I det hele tager ligger styrken i bogens skildring af forholdet mellem køn og arbejde i dens fokus på udviklingen i italesættelsen af nøglebegreber som netop 'mandligt', 'kvindeligt', 'arbejde' og 'ligestilling'. For selvom ordene forbliver de samme, dækker de vidt forskellige betydninger i hhv. 1950 og 1989, og det er både interessant og tankevækkende at følge denne proces.

En af forfatterens mest interessante iagttagelser gælder børnenes betydning for opfattelsen af køn og arbejde, som tydeligvis er helt central for debatten. I løbet af hele processen fra den hjemmegående husmor til den fuldtidsarbejdende kvinde som norm, er børnene trin for trin medtænkt i relation til kvindens funktioner på og udenfor arbejdsmarkedet. Det interessante

er, at ideen om hensynet til børnene er så fleksibel en størrelse, at argumentationen vendes på hovedet i takt med kvinders indtog på arbejdsmarkedet. Mens det i 1950'erne menes at være afgørende for barnets udvikling, at det er sammen med sin mor og derfor synd for børnene, hvis mor arbejder ude, er det i 1960'erne synd for dem, hvis hun ikke gør, da mor ikke kan være et 'helt' menneske som hjemme-gående og derfor heller ikke kan stimulere sine børn på en sund måde. At de pædagogiske teorier tilsyneladende hænger tæt sammen med udviklingen i samfundet generelt, herunder arbejdsmarkedets vilkår, viser sig ved at 1950'ers argumentation er oppe at vende igen under den økonomiske krise i 1970'erne. På det tidspunkt er kvinders ret til at arbejde ude dog allerede så cementeret, at det biologiske moderargument ikke får kvinderne til at opgive denne ret til fordel for kødgrøderne. Det er således moderskabet og – i takt med fars udvidede rolle i familien – forældreskabet, der mere end nogen anden faktor spiller en rolle for diskussionerne om, hvorvidt og hvor meget kvinder bør arbejde ude.

Bogen er i det store og hele skrevet i et enkelt og tilgængeligt sprog. Første kapitel ville dog have nydt godt af en kritisk gennemlæsning, da sproget flere steder er så knudret og usammenhængende at det direkte forstyrrer læsningen.

Bogen er oplagt for enhver, der interesserer sig for dansk kvinde-, arbejdsmarkeds- eller kvindeorganisationshistorie. Men jeg tror faktisk også den vil være tankevækkende læsning for de mange kvinder og mænd i dagens Danmark, der gør sig over-

vejelser omkring, hvordan de bedst kan kombinere arbejds- og familieliv. Det kan nemlig være sundt at medtænke det historiske oplæg bag tingenes aktuelle tilstand for at minde sig selv om, at det er tilfældigheder snarere end lovmæssigheder, der ligger bag mange af vore individuelle og personlige valg og prioriteringer.

Brit Aaskov Kaznelson

Firmaets største bedrift

Peer Henrik Hansen, Firmaets største bedrift. Den hemmelige krig mod de danske kommunister. Høst & Søns Forlag. København 2005. 398 s. 349 kr. ISBN 87-638-0159-0

Den Kolde Krig stillede det danske samfund over for en særlig tvangssituation. Tidligere venner blev med ét fjender – og omvendt. Retsstat blev rystet, og mange mente nu, at målet helliger midlet. Efterretningstjenesterne spillede i denne tid en vigtig rolle, men beklageligvis er vores viden, om netop dem, endnu begrænset. Mange kilder er ikke tilgængelige eller er i dag destrueret. Og meget blev slet ikke skrevet ned.

Peer Henrik Hansen fra Roskilde Universitetscenter, der har markeret sig som kender af den Kolde Krig, kaster med den foreliggende bog en smule lys på den tidlige fase af den Kolde Krig i Danmark og efterretningstjenesternes betydning. Han har kastet sig over den semiprivate antikommunistiske efterretningsorganisation kaldet "Firmaet", og giver nogle interessante indblik i den hemmelige krig mod de danske kommunister i 1950'erne.

Efter krigen faldt det mange modstandskæmpere svært at finde tilbage til et normalt liv. Det gjaldt alle grupper, om det var kommunisterne, studenterne eller militæret. Med den begyndende Kolde Krig åbnede der sig et virkefelt for dem. I de første efterkrigsår var den kampløse overgivelse 1940 og det forhold, at man ikke i tide havde handlet på faren, stadig et traume for mange og de ikke-kommunistiske veteraner betragtede med bekymring de snigende kommunistiske magtovertagelser i Europa. I marts 1948 svirrede rygterne om et forestående kommunistisk kup i Danmark og en sovjetisk invasion. Det militære beredskab blev hævet og derigenem demonstrerede regeringen, at den ikke var parat til en gentagelse af 9. april – denne gang med kommunistisk fortegn. Politiet og efterretningstjenesterne syntes imidlertid ikke at være gearet til den opgave, de stod over for i form af overvågning af kommunisterne. Derfor dannede veteraner fra modstandskampen den private organisation Firmaet. Initiativet udgik fra Arne Sejr og Niels Frommelt.

Peer Henrik Hansen har undersøgt, hvordan Firmaet opstod, og hvordan organisationen udviklede sig. Bogens tyngdepunkt er den aflytningsaffære, der også har lagt navn til bogen. Bogens kildegrundlag er problematisk. Han støtter sig på breve, interviews og frem for alt avisartikler. Han kan derimod kun i begrænset omfang henvise til kilde-materiale fra samtiden. Han er derfor i væsentlighed henvist til at støtte sig på mundtlige udsagn og på andenhåndskilder. Meget stammer fra tidligere avisdebat-ter, uden at han har kunnet trække på originalmaterialet. Hans

inspirations- og hovedkilde er Niels Frommelt. Hansen er imidlertid bestræbt på at verificere med yderligere kilder, og lader læseren følge informationernes ophav i fodnoterne.

Hvis man skal grundlægge en hemmelig organisation som Firmaet, der strider med lovgivningen, har man brug for støtte. Det gælder både økonomisk og politisk. Derfor fik organisationen også hurtigt etableret et samarbejde med Forsvarets Efterretningstjeneste (FE) og dele af Politiets Efterretningstjeneste (PET). Firmaet samarbejdede desuden med den socialdemokratiske Arbejderbevægelsens Informationscentral (AIC). Økonomisk støtte sikrede Firmaet sig fra Arbejdsgiverne, der tilskrede en kvart million årligt, der formodentlig kun kom delvist til udbetaling.

Dannelsen af den paramilitære antikommunistiske organisation var ikke noget isoleret dansk fænomen. Efter Første Verdenskrig var der i de fleste europæiske lande opstået antikommunistiske borgerværn efter forbilledet fra de tyske Frikorps. Også efter Anden Verdenskrig eksisterede en krise, der gav næring til frygt for kommunistiske forsøg på at tage magten. I Tyskland, såvel som i mange af de tidligere besatte lande, skød private efterretningsinitiativer op af jorden som svampe. Hvornår amerikanerne kom ind i spillet om Firmaet, og hvilken rolle de havde i forbindelse med oprettelsen, kan det være vanskeligt at bedømme. Arne Sejr havde allerede under krigen i Stockholm haft kontakt til amerikanske og danske efterretningsofficere. Men det var først i juni 1948, at USA's Nationale Sikkerhedsråd gav sin efterretningstjeneste frie hænder til at

oprette undergrundsorganisationer og støtte lokale antikommunistiske grupper "i truede lande i den frie verden". Dermed var vejen åben for dannelsen af paramilitære grupper, de såkaldte "stay behind forces", der i tilfælde af en sovjetisk invasion eller en kommunistisk magtovertagelse skulle give sig i kast med efterretningsarbejde og sabotagevirksomhed. Disse organisationer rekrutterede i Italien, Tyskland og Sverige folk, der kom fra meget højreorienterede kredse. I Skandinavien skulle dette arbejde angiveligt først være sat rigtig i værk i 1951, altså nogen tid efter oprettelsen af Firmaet. Det ligger imidlertid fast, at organisationen senere deltog i et større amerikansk NATO-netværk. Således modtog Niels Frommelt 1955 en større ladning våben fra USA til bevæbningen af danske "stay-behind"-grupper.

Firmaet var opbygget efter celleprincippet og havde i væsentlighed tre forskellige opgaver: For det første forberedelsen af en national modstandsorganisation, der skulle træde til i tilfælde af en sovjetisk invasion eller kommunistisk magtovertagelse. For det andet udbredelse af antikommunistisk propaganda, hvortil man oprettede en selvstændig afdeling for psykologisk krigsførelse. For det tredje overvågning og registrering af kommunister, der på dette tidspunkt endnu bestred et større antal tilslidsposter.

Ved et tilfælde fik Firmaet mulighed for at aflytte den førende kommunist Alfred Jensen, tidligere minister i frihedsregeringen, og hans kone Ragnhild Andersens lejlighed. CIA understøttede aflytningen med teknisk udstyr. Den ulovlige aktion mod en førende dansk po-

litiker fra et lovligt parti varede fra 1952 til 1959. I løbet af denne periode fik danske politikere kendskab til aflytning, der imidlertid var vigtigere for dem end den gældende ret.

Resultaterne af aflytningen fandt anvendelse på forskellig vis. Derigennem fik man eksempelvis et indblik i den indre udvikling i DKP og partiets internationale gæster. Den største gevinst ved aflytningen var imidlertid Arne Sejr gruppens psykologiske krigsførelse. Ved hjælp af informationer fra Frommelts aflytning iværksattes gruppen en desinformationsaktion mod DKP. Ved hjælp af halve og hele sandheder udfærdigede man de såkaldte "Sorte breve", der blev sendt ud til en kreds på godt hundrede personer i og omkring DKP. Brevene diskuterede spørgsmål i partiets indre konflikter og magtkampe, og var derved med til at skabe forvirring og mistillid i kommunisternes rækker.

Da kommunisternes formand, Aksel Larsen, stillede sig kritisk over for den sovjetiske invasion i Ungarn, og Alfred Jensen og Ragnhild Andersen mente, at partiet ville klare sig bedre uden Larsen, gjorde Arne Sejr sit til at uddybe spaltningen i DKP og forcerer bruddet med Aksel Larsen. Som bekendt endte Aksel Larsen med at blive smidt på porten, og uden udenlandsk hjælp ville partiet være sunket ned i fuldstændig betydningsløshed. Det var i øvrigt Frommelt, der opfølgende bragte Aksel Larsen og CIA sammen. Aflytningsaktionen blev stoppet pludselig, og den videre historie forbliver mørkelagt.

Med sit afsnit om "de sorte breve" er det lykkedes for Peer Henrik Hansen at rekonstruere

en omfattende desinformations-sag fra den Kolde Krig. Så meget desto mere mærkelig er det, at han i det efterfølgende afsnit om pressediskussion ikke tager stilling til spørgsmålet om den desinformation, der utvivlsomt blev bragt på banen her. Så trods unødvendige gentagelser og en til tider omstændig præsentationsform er det lykkedes Hansen at give et interessant billede af den tidlige Kolde Krig i Danmark og dens aktører. Bogen indeholder et navne- og sagsregister såvel som en kronologisk oversigt.

*Michael F. Scholz,
Högskolan på Gotland*

Varm sympati under en kold krig

Rasmus Mariager: I tillid og varm sympati. Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig. Museum Tusulanum 2006. 574 sider, illustreret. 348 kr. ISBN87-636-0206-2.

Et af bogens afsluttende afsnit rejser Rasmus Mariager spørgsmålet om hvor stor indflydelse Storbritannien havde på samarbejdet mellem de vestlige lande under den tidlige kolde krig. Det giver sig selv, at der er mindst to svar på spørgsmålet. Et hvor Storbritannien tildeles en væsentlig rolle, og et hvor betydningen er overskuelig. For Mariager er det imidlertid ikke så vigtigt at give et entydigt svar som at påpege, at den vestlige alliance var en arena, hvor forskellige interesser og strategier i vekslende omfang spillede en rolle i udformningen af politikken over for Sovjetblokken. Set med småstaten Danmarks briller

var det væsentligt, fordi det gav et spillerum at agere inden for. Danmark havde ikke bare fælles interesser med Storbritannien og var ikke bare i opposition til USA.

Det er sådan set ikke en ny pointe, men Mariagers mål er næppe heller at præsentere en ny forkromet opfattelse af den kolde krig. Derimod vil han give nogle væsentlige nuanceringer og nyfortolkninger af aspekter ved Danmarks forhold til de stormagter med udgangspunkt i den opfattelse, at de vesteuropæiske lande spillede en væsentlig rolle i det atlantiske samarbejde.

Til forskel fra de fleste andre udenrigspolitiske studier har Mariager valgt at undersøge både sikkerhedspolitiske, udenrigsøkonomiske og kulturelle aspekter af det dansk-britiske forhold, og selv om de kulturelle forbindelser stadig prioriteres lavest – der er meget mindre forskning at tage afsæt i – er det et prisværdigt forsøg som Mariager slipper godt fra. Der er tale om en spændende og velskrevet afhandling, som bidrager til udforskningen af dansk politik under den kolde krig med en nuanceret og velargumenteret diskussion af Danmarks position i den frie verden.

Som titlen lægger op til, var Danmarks opfattelse af Storbritannien præget af sympati, blandt andet fordi englænderne var så venlige at spise dansk smør og bacon. Men ikke kun derfor. I det mindste Socialdemokratiet og Labour havde tætte forbindelser. At Storbritannien fyldte mere i dansk politik end omvendt kan ikke undre. Forholdet var asymmetrisk, en – godt nok noget falmet – stormagt over for en småstat.

Et var imidlertid sympatien,

noget andet de barske globale realiteter. Den sikkerhedspolitiske dagsorden skiftede i og med at USA fremstod som den vestlige supermagt og dermed definerede rammerne for konfrontationen med Sovjet-blokken.

Ved krigens ophør var orienteringen overvejende mod Storbritannien, hvilket blandt andet blev signaleret med den handelsaftale, Christmas Møller indgik i august 1945. Landbruget fandt den skuffende og arbejdede de følgende år ihærdigt på at få ændret den. Det var udmærket at englænderne havde befriet Danmark, men derfor kunne de jo godt betale gode priser for de danske landbrugsvarer.

Mariager karakteriserer normaliseringen efter krigen på den måde, at parterne vendte tilbage til de normale konflikter og traktasserier, og det gjaldt ikke kun handelspolitikken. Den økonomiske tilbageholdenhed lå også til grund for holdningen til dansk deltagelse i de allieredes besættelse af Vesttyskland. Trods afgivne løfter blev det danske kontingent forhandlet betydeligt ned. Englænderne må have været forbavset over danskernes åbenlyse kræmmermentalitet. På den anden side havde briterne en udtalt interesse i at fastholde Danmark som landbrugsland og leverandør af landbrugsvarer.

Det vigtigste ved normaliseringen var, at Danmark indtog sin plads i den vestlige alliance. Mariager viser, at Danmark frem til medlemskabet af NATO, svingede mellem en nordisk og britisk orientering, mens forståelsen af det dansk-amerikanske forhold på det sikkerhedspolitiske plan var mere uafklaret. Marshall-planen gjorde sit til, at danskerne generelt fik en mere positiv holdning til USA.

I forlængelse heraf diskuterer Mariager Bo Lidegaards tese om en strategisk alliance mellem USA og Socialdemokratiet. Der kan ikke herske tvivl om, at socialdemokraterne og Marshall-planens administratorer var på bølgelængde, når det gjaldt udviklingen af et moderne industrisamfund. Det handlede ikke kun om, at amerikanerne kunne levere det nødvendige produktionsapparat, men tillige om den overordnede forståelse af kampen mod kommunismen og den spirende velfærdsstat. Mariager er skeptisk over for Lidegaards tese, måske med rette, men man finder ikke svaret i de danske arkiver – der er ingen 'rygende pistol', der kan afsløre en alliance af denne type. Men der er tale om interessesammenfald og en fælles forståelse af nødvendigheden af at bekæmpe ikke bare Sovjet-blokken, men også kommunismen som mulighed i Vesten. I den forbindelse er det efter min mening nødvendigt at undersøge opbygningen af velfærdsstater i alle de vesteuropæiske demokratier i forhold til bekæmpelsen af kommunismen. Nok definerede amerikanerne, briterne og danskerne begrebet sikkerhed forskelligt, men alle var på det rene med, at social sammenhængskraft styrkede demokratiets legitimitet. Velfærdsstaten som den udviklede sig efter 2. verdenskrig var ikke en socialdemokratisk, men en liberaldemokratisk opfindelse.

Tilsvarende kan og bør bestræbelserne på europæisk integration som en bredspektret medicin mod de nationalistiske og totalitære udskejelser, som Mellemkrigstiden var så leveringsdygtig i. Derfor måtte de danske partier forholde sig til forsøgene, og selv om de i vekslende om-

fang kunne og ville placere Danmark på det økonomiske Europa-kort, var skepsissen betydelig over for integrationens politiske implikationer. At det skulle være Socialdemokratiet, der viste sig mest interesseret i integrationen, som Mariager hævder, er en for hårdt trukket konklusion.

USA var interesseret i et vel fungerende og handlekraftigt Vesteuropa, og det idelige amerikanske pres, der lå på regionen for at konfrontere Sovjet-blokken gav anledning til gnister i forholdet. Trangen til at understrege selvstændigheden og suveræniteten var iøjnefaldende, især på de indre politiske linier. Om det er ensbetydende med anti-amerikanisme kan diskuteres, men Mariager har uden tvivl fat i den lange ende, når han påpeger, at den politiske interesse for at opnå et kendskab til amerikansk politik begrænset. Fordomme er et let tilgængeligt fundament for domme.

Mariager argumenterer overbevisende for en mere nuanceret forståelse af det dansk-britiske forhold. Men det er klart, at der er forskelle i tyngden, alt efter om afhandlingen bygger på arkivstudier eller om den bygger på andres arbejde. Det sidste gælder udlægningen af den strategiske eksportkontrol over for Sovjetblokken, et tema der ikke

fylder meget i koldkrigsforskningen. Delvist med rette, fordi den langt fra var en hjørnesten i kampen mod kommunismen, men som er interessant fordi kontrollen rejste andre spørgsmål end sikkerhedspolitikken. Mariager læner sig blandt andet op ad Tor Førlands upublicerede afhandling fra 1991, hvis konklusioner holder langt hen ad vejen. USA lagde et stærkt pres på de vesteuropæiske lande for at de skulle begrænse eller for visse produkters vedkommende helt standse samhandelen med Østblokken. Efter min mening tenderer Førland til at underspille uenigheden mellem de vestlige lande, herunder Storbritannien og Danmark, ligesom han ikke vier megen opmærksomhed på konflikten mellem den amerikanske regering og Kongressen. Endvidere underspilles, at USA var indstillet på at neddrosle eksportkontrollens omfang – men ikke dens effektivitet – efter Korea-krigens ophør og Stalins død.

Som sagt, eksportkontrollen var en mindre ting, og Mariager skal på ingen måde klandres for ikke at have været igennem det ret omfattende kildemateriale.

Derimod er jeg mere skeptisk over for Mariagers behandling af de kulturelle sider af forholdet. Det er et skridt fremad, at Maria-

ger forsøger at supplere sikkerhedspolitikken og udenrigsøkonomien med kulturelle forbindelser. Hans fokus på den selvejende, men hovedsagelig statsfinansierede institution, Det Danske Selskab er både fornuftigt og givende, men et vellykket resultat vil kræve noget mere knofedt for at afdække andre relationer, ligesom en mindre traditionel fremstillingsform formentlig vil fremme denne side af sagen.

Her ligger min væsentligste anke mod bogen. Den holder sig indenfor rammerne af en traditionel udenrigspolitisk fremstilling, hvis mål er en detaljeret rekonstruktion af diverse forhandlingsforløb, og hvor læseren sjældent bliver klar over, hvad alle detaljerne skal gøre godt for. Bogen kunne, kort sagt, med fordel være et par hundrede sider kortere!

Dette synspunkt skal nu ikke overskygge bogens mange kvaliteter. Emnet er væsentligt, det er interessant læsning, hvor præmisserne bliver lagt på bordet, hvor diskussionerne tages og konklusionerne drages. Mariager er kort sagt leveringsdygtig i de nuancer, man til tider sukker efter, når udforskningen af den kolde krig skal bruges til ideologiske korstog.

Mogens Rüdiger